

О. Шпикуляк, чл.-кор. НААН України, д-р екон. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-5257-5517

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", Київ, Україна,

А. Шолойко, д-р екон. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-1239-4281,

В. Юхименко, канд. екон. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0001-8705-0454

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ У ПІДВИЩЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОБРОБУТУ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У кризових умовах сприяння ініціативам зі створення кооперативів у сільській місцевості особливо актуальне для підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. Розглянуто концептуалізацію значення кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. Для аналізу основних показників соціально-економічного розвитку сільських домогосподарств у довоєнний період використано дані Держстату України. Ініціативи зі створення кооперативів у сільській місцевості в умовах воєнного стану досліджено на основі даних національного проєкту "Неймовірні села України" у 2022 р. Монографічний підхід і побудову логічної моделі застосовано при поглибленні значення кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. З'ясовано, що довоєнний стан сільських домогосподарств України характеризується низькими показниками соціально-економічного розвитку. Відповідно воєнний та повоєнний періоди функціонування сільських домогосподарств будуть характеризуватися падінням рівня добробуту сільських домогосподарств. Запропоновано розглядати об'єднання в кооперативи як інституційно важливий процес консолідації можливостей окремих сільських домогосподарств з метою підвищення їхнього соціально-економічного добробуту та забезпечення сталого розвитку в сільській місцевості. Аналіз бізнес-проєктів зі створення сільськогосподарських кооперативів вказав на те, що подальші дослідження варто проводити в напрямі вдосконалення механізмів залучення фінансування для реалізації діяльності кооперативів у сільській місцевості як за допомогою традиційних інструментів, так і новітніх інструментів із цільовим впливом на сталий економічний, соціальний і екологічний розвиток. Відповідно ефект щодо підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств матиме дуальний характер: організаційний – при об'єднанні в кооператив та економічний – при залученні фінансування від облігацій з цільовим призначенням.

Ключові слова: рівень життя, бізнес-проєкти, сільські території, сталий розвиток, фінансування впливу.

ВСТУП. Сільські домогосподарства в сучасній Україні все ще залишаються особливим сектором соціально-економічного обміну, з якого розпочинається поступ у напрямі розвитку території, громади, людини-працівника, форм господарювання, підприємницької діяльності тощо. Проте для успішного вирішення проблем, пов'язаних із формуванням добробуту сільського населення, особливо в умовах воєнного часу, потрібна ефективна консолідація, утворення організацій коаліційного характеру, зокрема кооперативних структур. Кооперація споконвічно сприймається і реалізується у формі структур, які консолідують зусилля, потенціали й можливості для досягнення спільної мети. Кооператив є особливою формою реалізації соціального капіталу з поєднання спроможності учасників до взаємної інтеграції праці, власності та інших ресурсів. Особливо актуального значення кооперація у своєму розвитку набула для організаційно-економічного забезпечення функціонування малих форм господарювання, а також сільських домогосподарств. Кооперативи вважаємо актуальними інституційними структурами в організації господарської діяльності на селі. Адже практика кооперації передбачає досягнення соціально-економічних ефектів, створення передумов для соціально-економічного виживання селянських господарств у складних умовах, посилення конкурентоспроможності та забезпечення економічної стійкості виробничих систем. Для сільського господарства, особливо для суб'єктів малого підприємництва, сімейних фермерських та селянських господарств створення кооперативу є важливим ланцюгом в організації діяльності. В умовах воєнного часу, який по суті змінив ситуацію в інституційній системі аграрного ринку України, перед сільськими господарствами зокрема, постали значні, інколи навіть непереборні ризики, для подолання впливу яких

необхідно кооперуватися, гуртуватися. Згуртування необхідне для досягнення мети збереження і виживання бізнесу, реструктуризації та організації процесу дифузії інновацій. Із цього приводу спостерігається чіткий імпульс, реалізуються інституційні практики за ініціативи господарств і територіальних громад. У предметній частині окреслення головних інституційних проблем цього процесу варто зауважити, що в новітній історії України інституційна культура формування кооперативів, аграрних зокрема, недостатня, а характер соціального капіталу сільських громад утруднює масовий розвиток кооперації.

Мета статті полягає в концептуалізації значення кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств.

Завдання роботи:

- визначення динаміки показників соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств України;
- надання характеристики проєктів створення сільськогосподарських кооперативів для підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств в умовах воєнного стану;
- поглиблення значення кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств.

Об'єктом дослідження є процеси кооперації для підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти кооперації для підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблему кооперації і розвитку кооперативних відносин як особливої форми інтеграції учасників соціально-економічного, а також ринкового обміну в ринковому інституційному середовищі, слід

розглядати одночасно як фундаментальну і як прикладну. Виходячи із зазначеної побудови дослідницького дискурсу, логічним є здійснення аналізу останніх досліджень за обраною проблематикою в сегменті фундаментальних (теоретико-методологічних) і прикладних (методичних, аналітичних, оціночних) суджень, імплементованих у публікаціях науковців та аналітиків.

Фундаментальні засади кооперації як явища, системи, відносин, знання набули науково-практичної дифузії в різних секторах соціально-економічного обміну, про що йдеться в працях: М. Туган-Барановського [1], С. Бородавського [2], Б. Мартоса [3] та багатьох інших дослідників.

Сучасні тренди кооперативного дискурсу щодо вирішення проблематики аграрного сектору і сільських територій, а також організації господарювання для формування соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств, висвітлені в працях Ю. Губені [4], В. Зіновчука [5], Ю. Лупенка [6], М. Маліка, В. Мамчура [7], А. Пантелеймоненка [8] та інших.

Проблематика соціально-економічного добробуту розглядається в ареалі знань про соціальну відповідальність та соціальне підприємництво такими вченими, як: О. А. Грішнова, Г. Ю. Міщук, О. О. Олійник [9], В. П. Звонар [10], А. О. Корнецький, Д. Ю. Нагаївська [11], Т. І. Лукіна [12], Дж. Маір, Дж. Робінсон і К. Хокертс [13], А. А. Свинчук [14] та інші. Проте питання підвищення добробуту сільських домогосподарств шляхом кооперації потребує більш предметного дослідження, особливо здійснення наукової розвідки в умовах сьогодення – воєнного стану та повоєнного відновлення сільських територій.

МЕТОДОЛОГІЯ. При розкритті значення кооперації у контексті формування добробуту сільських домогосподарств слід зазначити визначення кількох ключових понять, що об'єктивно необхідні для розкриття основних результатів дослідження. Зокрема, під поняттям "добробут" розуміється "сукупність умов життєдіяльності в економічному, соціальному, духовному та політичному розуміннях, що надають людині можливості для всебічного розвитку" [15]. Дотримуємося позиції, що згідно з рекомендаціями ООН добробут характеризує сукупність таких соціально-економічних показників, як "здоров'я, їжа, одяг, фонди споживання та нагромадження, умови праці, зайнятість, організація праці, освіта, житло і його благоустрій, соціальне забезпечення" [15]. Поняття "домогосподарство" розглядаємо як "невелику групу осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницький хист) і спільно приймають економічні рішення стосовно формування своїх доходів та здійснення основних витрат з метою задоволення власних матеріальних і духовних потреб" [16]. За територіальною ознакою домогосподарства поділяють на міські та сільські. Залежно від виду діяльності сільські домогосподарства "поділяють на селянські фермерські господарства, деякі типи ремісничих господарств і особисті підсобні господарства" [16].

Для аналізу показників соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств України в довоєнний період застосовано графічний метод і метод наукових узагальнень на основі використання даних Держстату

України [17-18]. Ініціативи зі створення кооперативів у сільській місцевості в умовах воєнного стану досліджуються за допомогою ситуаційного аналізу на основі даних національного проекту "Неймовірні села України" у 2022 р. [19]. При поглибленні значення кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств у контексті забезпечення сталого розвитку в сільській місцевості застосовано монографічний підхід і побудову логічної моделі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічно узгодженою є знання про те, що кооператив як організація по суті забезпечує консолідацію ресурсів, спроможностей засновників, задля формування якісного потенціалу конкурентоспроможності, економічної ефективності, виживання, соціально відповідального господарювання. Розвиток кооперації примітно вважається чинником формування соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств, механізмом, що уособлює спосіб впровадження соціальної ініціативи. Кооператив надає можливість суб'єктам господарської діяльності ефективно об'єднатися, посилює сукупно інституційні, економічні, соціальні спроможності в коаліції досягати цілей. На сьогодні це ціль забезпечення стійкості виробничо-господарських систем, маркетингових каналів збуту продукції в умовах воєнного стану і насамперед консолідації економічного та соціального капіталу для відновлення в повоєнний період з проєкцією на зростання загального добробуту. Через механізм створення кооперативів підприємці, зокрема малі сімейні фермери, а також сільські домогосподарства самоорганізуються. Ця тенденція стає помітною, набула прогресу як інституційний чинник сприяння виживанню в умовах воєнного стану й набуття перспективи існування господарств у майбутньому.

Сучасний стан сільських домогосподарств в Україні характеризується вкрай низькими показниками розвитку, які з року в рік тільки погіршуються. У сільській місцевості в 2020-2021 р. проживало 2,7 млн осіб працездатного населення. Сільські домогосподарства становлять третину всіх домогосподарств України, у 2021 р. – 32,24 %. За період 2017–2021 рр. відбулось скорочення їхньої кількості на 3,59 % (рис. 1), проте зменшення відбувається так само і в міській місцевості. Середній розмір сільських домогосподарств протягом 2020-2021 рр. дорівнював 2,67 осіб, що не сприяє простому відтворенню населення.

На сьогодні соціально-економічна ситуація в сільській місцевості перебуває в критичній фазі, яка призводить до дестабілізації всієї економічної ситуації країни [20]. Кількість дітей із сільських місцевостей щорічно зменшується, як в абсолютному вимірі, так і відносно їхньої частки у структурі сільських домогосподарств. Якщо в 2005 р. дітей віком до 18 років на селі проживало близько 3,32 млн осіб, або 21,6 % всього сільського населення, то в 2021 р. – 804,8 тис. дітей віком до 18 років, або 17 % всього сільського населення. Протягом 2021 р. у складі сільських домогосподарств частка підлітків 14–17 років становила 4,8 %, дітей у віці 7–13 років – 7,3 %, дошкільного віку – 4,9 %, жінок у віці 18–59 років – 28,6 %, чоловіків у віці 18–59 років – 29,1 %, осіб пенсійного віку: жінок – 16,3 %, чоловіків – 9,1 % [18].

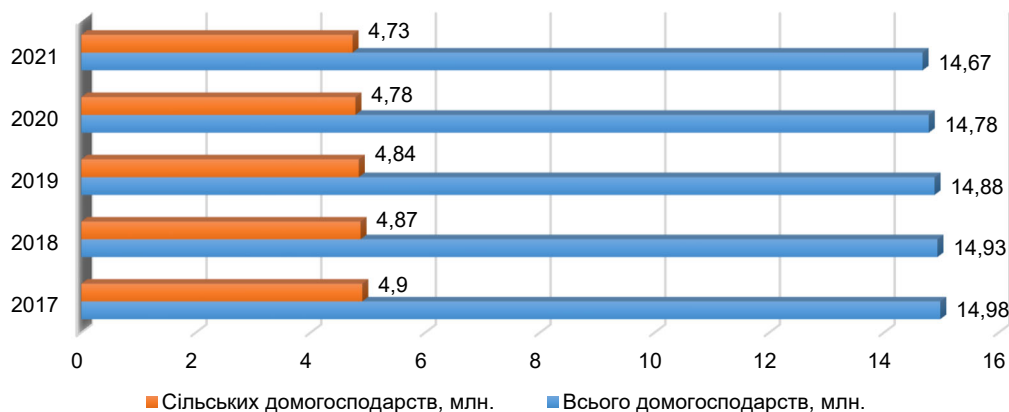

Рис. 1. Питома вага сільських домогосподарств у загальній кількості домогосподарств України протягом 2017–2021 рр.

Джерело: складено за даними [17].

Основними факторами виробництва для сільських домогосподарств є земля та праця їх членів. Зокрема, у 2021 р. середній розмір площі землі сільських домогосподарств (площа земельних ділянок, які використовує сільське домогосподарство, включаючи орендовані, але без зданих в оренду) становив 1,24 га. Середній загальний розмір площі земельних часток-паїв та орендованих ділянок становив 3,01 га. Середній вік керівників сільських домогосподарств протягом 2020–2021 рр. лишився незмінним, і становив 59 років, що, з одного боку, свідчить про їхній значний досвід сільськогосподарської праці, а з іншого, вказує на їхнє старіння та відсутність "оновлення" трудових ресурсів, що може призвести до нестачі відповідних кадрів у майбутньому. Головами сільських домогосподарств у 2021 р. є як чоловіки, так і жінки, їхня частка поділена приблизно порівну і становить 47,3 % чоловіків та 52,7 % жінок, проте середній вік чоловіків становить 57 років, а жінок – 62 роки, що викликає певні побоювання, зважаючи на середню тривалість життя в Україні [17].

Незважаючи на те, що Україна є країною з аграрною економікою, стан механізації (забезпеченості домогосподарств технікою та іншим додатковим обладнанням) усе ще залишається на низькому рівні (рис. 2). Аналіз наведених даних свідчить про те, що за останні п'ять років всього близько 20 % сільських домогосподарств були забезпе-

чені якою-небудь технікою. У 2021 р. технікою було забезпечено лише 22,6 % усіх сільських домогосподарств. За цим показником спостерігається найнижча забезпеченість технікою малих домогосподарств (з площею землі до 0,5 га) – 16,4 %, а найбільша – у великих (з площею землі більше 1 га) – 37,7 %, забезпеченість технікою середніх домогосподарств (з площею землі від 0,5 до 1 га) становила 22,2 %. Втім, незважаючи на висхідну динаміку кількості домогосподарств, що мають техніку, протягом 2017–2021 рр., вона залишається низькою, а враховуючи воєнний стан в Україні, прогнозуємо, що дані за 2022 р. будуть набагато нижчі. Згідно з опитуванням, яке проводилось Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй, кожне четверте з 5200 опитаних сільських домогосподарств скоротило або зупинило сільськогосподарське виробництво через війну [21]. Окрім цього, рівень зайнятості домогосподарств прямо пропорційно залежить від рівня освіти осіб, що входять до їхнього складу. У 2021 р. 21,7 % представників домогосподарств мали повну вищу освіту, 3 % – базову вищу освіту, 16,7 % – неповну вищу освіту. Тобто рівень освіченості серед сільського населення за часткою осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою є нижчим порівняно з мешканцями міст, особливо великих.

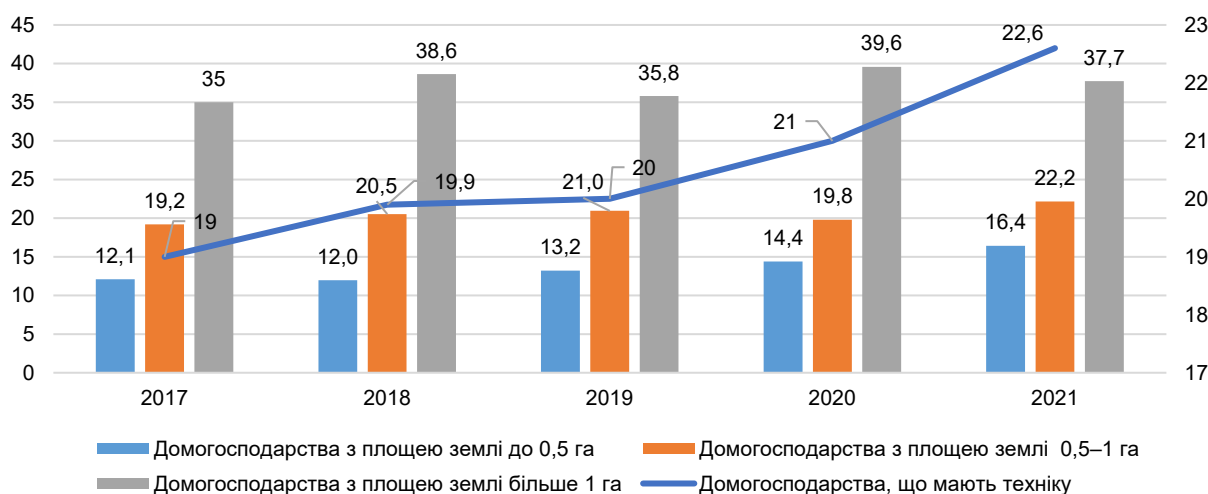

Рис. 2. Забезпеченість сільських домогосподарств України технікою протягом 2017–2021 рр, % від загальної кількості

Джерело: складено за даними [17].

Також на сьогодні гостро стоїть питання високої диференціації доходів населення сільської місцевості. Середньомісячні загальні доходи одного сільського домогосподарства в 2021 р. становили 13 184 грн, що у середньому на одну особу, яка входить до складу домогосподарства сільської місцевості, становить 6076 грн/міс. Рівень середньомісячних доходів однієї особи в 3 рази перевищував рівень законодавчо встановленого на цей період прожиткового мінімуму (2250 грн), проте такий рівень доходів є вкрай низьким з огляду на перспективи покращення економічних очікувань. Частка сільських домогосподарств, які вважають, що їхній матеріальний стан за 2021 р. покращився, становив лише 6,3 %, у той час як 45,6 % і 48,1 % селян вважають, що їхній матеріальний стан погіршився та залишився без змін відповідно [18].

У 2021 р. співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення в

цілому по Україні та серед сільського населення збільшилося з 2,7 до 2,9 разів. Найбільш заможні 20 % населення в 2021 р. отримували 35 % усіх загальних доходів (у 2020 р. – 36 %). Співвідношення загальних доходів найбільш і найменш забезпечених 10 % населення залишилося на рівні 2020 р. та становило 4,9 раза [18].

Середньомісячні сукупні витрати на одне сільське домогосподарство в 2021 р. становили 10 569 грн. У середньому на одну особу витрати становили 4870 грн/міс. Серед усіх сукупних витрат 91 % становили споживчі витрати домогосподарств. На харчування припадало 47,1 % усіх витрат, що на 2,1 % менше порівняно з 2020 р. Купівля непродовольчих товарів та послуг домогосподарства займала 41,2 % усіх сукупних витрат, що на 2,5 % більше, ніж у 2020 р. (рис. 3). У 2021 р. у середньому на одну особу вартість харчування становила 83 грн, порівняно з 73 грн у 2020 р. [18].

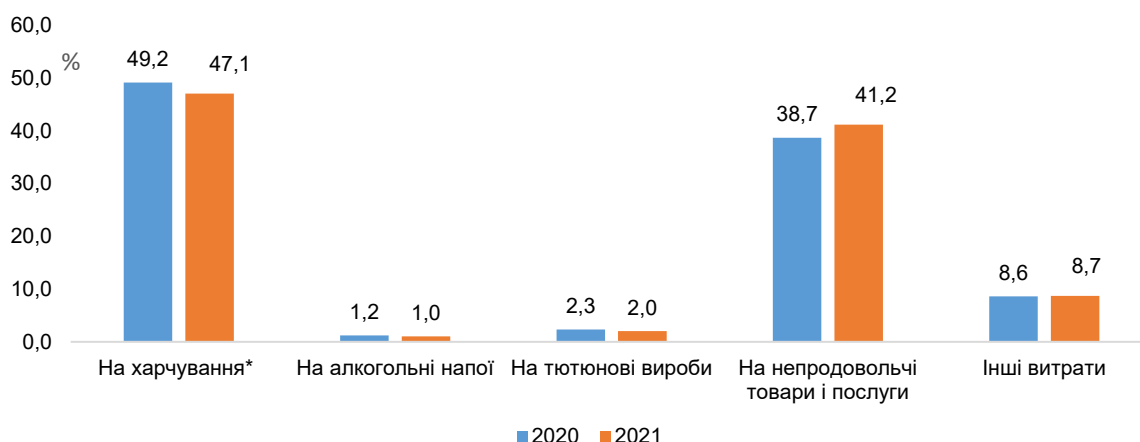

Рис. 3. Структура сукупних витрат домогосподарств України у 2020–2021 рр.

Джерело: складено за даними [18].

У 2021 р. харчування в сільських домогосподарствах традиційно становило переважну частину витрат – близько 50 %, при цьому сільські жителі споживали більше, ніж міські домогосподарства: картоплі – у 1,6 раза, хліба та хлібних продуктів – у 1,3 раза, цукру – на 24 % більше, олії та інших рослинних жирів – на 17 %, овочів і баштанних – на 8 %, риби і рибопродуктів як сільські, так і міські домогосподарства, споживали однаково [18].

Особисті підсобні господарства відігравали превалюючу роль у забезпеченні сільського населення продуктами харчування, зокрема, в них було вироблено 51 % картоплі, спожитої в домогосподарствах, 27 % яєць, 26 % овочів і баштанних, 11 % фруктів, ягід, горіхів, винограду, 9 % м'яса і м'ясопродуктів та 8 % молока і молочних продуктів. У сільських домогосподарствах було вироблено відповідно від 91 % до 23 % зазначених спожитих продуктів [18].

Понад 70 % трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання – картоплі, інших овочів, фруктів, молока, м'яса – виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах. Ці суб'єкти постійно зіштовхуються з проблемою доступу до ефективних каналів збуту продукції. Наявність цих проблем пов'язана з доступом до інфраструктури і відсутністю передумов розвитку кооперації. Необхідною умовою полегшення вирішення цих проблем є становлення ефективних механізмів їхньої трансформації в нові форми господарської діяльності та безпосередньою їх участі в кооперації. Кооперація дозволяє зробити успішним і привабливим малий і

середній сільськогосподарський бізнес, особливо для молоді. Зважаючи на те, що в селах України проживає третина населення, можна сміливо говорити, що кооперація слід розглядати як інструмент підвищення рівня життя сільських домогосподарств [7, с. 184].

Прагнення до соціально-економічного добробуту вмотивоване, виходячи із принципів мотивацій життєдіяльності людини згідно з її потребами, що свого часу довів ще А. Маслоу [22], представивши ієрархію потреб. Розвиток господарського сектору, кооперації має прямий стосунок до практики формування соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. Особливо в умовах, коли держава не володіє необхідними ресурсами і можливостями підтримувати сільські території, активізуються практики місцевої підтримки кооперативної взаємодії.

Кооперативи в традиційній [7] і у простій формі [6] є інтегрованими структурами. На наше переконання, і виходячи з переконань інших дослідників, кооперація у своєму поступальному розвитку забезпечує посилення соціальної відповідальності бізнесу в проєкції ефектів щодо підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. Кооперативи створюють особливе бізнес-середовище з узгодження інтересів окремих індивідів, підприємців, домогосподарств та громади. Наслідком такого узгодження стають набуті ефекти в проєкції на рівень соціально-економічного добробуту. Також варто зазначити, що кооперативи все ж таки є бізнесовими структурами, які реалізують практики соціально відповідального господарювання, перебуваючи на "межі" інституційного статусу

класичного і соціального підприємництва (тобто підприємство, яке "покликане вирішити соціальні проблеми та задовольнити потреби суспільства") [23].

Серед сучасних ініціатив з організаційно-економічного забезпечення посилення добробуту в сільському секторі економіки, що впроваджується вже в умовах воєнного часу, є національний проєкт "Неймовірні села України" [19]. У межах його реалізації, у тому числі на кооперативних засадах, проводяться заходи зі спонукання селян, сільських громад до пошуку креативних способів організації-ведення локального підприємництва. На наше переконання, головним рушієм тут виступають

традиції, навички, особливий соціальний капітал представників громади-території, особливий характер взаємодії базисних і похідних інститутів. Усе це координується завдяки прагненню створити, відновити, відтворити ексклюзивну для певної території села нішу економічно, соціально значимої господарської діяльності шляхом утворення кооперативів як консолідації зусиль сільських домогосподарств для підвищення їхнього соціально-економічного добробуту. Характеристики бізнес-проєктів зі створення сільськогосподарських кооперативів, що стали фіналістами національного проєкту "Неймовірні села України", наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Характеристика бізнес-проєктів зі створення сільськогосподарських кооперативів, що стали фіналістами національного проєкту "Неймовірні села України" у 2022 р.

Проєкт	Характеристика проєкту
Проєкт з облаштування навчального цеху для бджоларів у Кооперативі "Медок"	Кооператив Займається збором і реалізацією меду, локалізується в селищі Покровське Дніпропетровської області, у якому проживає близько 10 тис. осіб. Багато місцевих займаються бджільництвом. У 2021 р. за кошти членів кооперативу, місцевого підприємця та бюджету було збудовано цех площею 800 м ² та встановлено лінію з переробки меду потужністю 20 т на добу. Покровська селищна рада фінансує з 2018 р. Програму підтримки сільськогосподарського товаровиробника, націлену на підтримку кооперативів. Планується зробити в кооперативі демонстраційну ферму, щоб поширювати досвід та навчати пасічників основам догляду за бджолами. Кооператив "Медок" прагне розвитку і має намір вийти на рівень первісної переробки (купажування) меду та створення кластера бджоларів у с. Покровське, який об'єднає кооперативи регіону та сусідніх областей
Проєкт створення кооперативу "Трояндове королівство"	1/2 млн саджанців троянд вирощують щороку в с. Трояндове Одеської обл., де розроблено проєкт створення сільськогосподарського кооперативу з переробки трояндових пелюсток на варення, сиропи і джеми, а також на виробництво косметичної продукції
Проєкт створення сільськогосподарського кооперативу	У с. Тупичів Чернігівської обл. розроблено проєкт створення сільськогосподарського кооперативу для відкриття соціальної міні-пекарні з метою посилення продовольчої безпеки через забезпечення потреб мешканців 11 населених пунктів Тупичівської територіальної громади хлібом на основі використання сировини місцевих аграрних підприємств. Проєкт сприятиме створенню нових робочих місць для мешканців та внутрішньо переміщених осіб громади
Проєкт створення молочного кооперативу	У с. Кваси, Закарпатської обл. розроблено проєкт створення молочного кооперативу. Мобільний пункт прийому та охолодження молока допоможе транспортувати його від жителів всієї Ясінянської територіальної громади до сироварні "Розенталь" у с. Кваси. Ця сироварня працює з 2019 р. і вже має практику прийому молока від місцевих жителів, а також готова виступити партнером цього проєкту. У межах реалізації проєкту з місцевими селянськими домогосподарствами будуть підписані договори та щоденно збиратиметься молоко. Із зібраного молока сироварня виготовлятиме сир та молочну продукцію (згущене молоко, кефір, гусянку, йогурти). Це не лише покращить потенціал села, а й дасть змогу створити нові робочі місця та приверне увагу молоді до можливостей самореалізації в селах
Проєкт зі створення ягідного кооперативу	У с. Вікно Тернопільської обл. розроблено проєкт створення ягідного кооперативу. Членами кооперативу стануть працівники бюджетної сфери, непрацевлаштовані жителі громади, які отримують дохід із власних присадибних ділянок
Проєкт зі створення кооперативу з переробки молока	У с. Волосківці Чернігівської обл. розроблено проєкт створення кооперативу з переробки молока. У межах реалізації проєкту планується запустити сироварню для виготовлення м'яких та напівм'яких сирів, масла вершкового, твердого сиру, кисломолочних продуктів тощо. Наразі молоко у населення заготівельники купують по 6 грн/л, а кооператив планує закупати мінімум по 10 грн/л. В особистих селянських господарствах утримується значна кількість худоби, є земельні ділянки під пасовища та сіножаті. Сьогодні на території громади відсутні підприємства з переробки молочної сировини та виготовлення продукції з молока

Джерело: складено на основі [19].

Отже, більшість проєктів-фіналістів національного проєкту "Неймовірні села України" у 2022 р. націлені саме на створення різних видів сільськогосподарських кооперативів, оскільки така форма організації дозволяє консолідувати можливості окремих сільських домогосподарств і тим самим підвищити їх соціально-економічний добробут. Сам факт участі в такому проєкті під час воєнного стану вказує на те, що підприємницькі структури у сільській місцевості мають гостру потребу в ресурсах

для фінансування їхньої діяльності. На нашу думку, на базі реалізації вказаного національного проєкту варто популяризувати не лише грантове фінансування, а й новітні інструменти фінансування сталого економічного, соціального й екологічного розвитку через емісію облігацій цільового призначення (соціальні, зелені, стійкі облігації) [24]. Таким чином, одержані результати дослідження можна узагальнити за допомогою побудови логічної моделі (табл. 2).

Таблиця 2. Логічна модель розвитку кооперації у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств

Вхідні позиції	Дії	Підсумок	Результати	Вплив
Сільські домогосподарства; органи державної та місцевої влади; фінансові установи; міжнародні організації	Популяризація переваг кооперації для сільських домогосподарств; стимулювання об'єднання сільських домогосподарств у кооперативи при залученні фінансових ресурсів за допомогою традиційних і новітніх інструментів фінансування	Збільшення кількості сільськогосподарських кооперативів; збільшення обсягів фінансування діяльності кооперативів	Зростання соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств	Сталий економічний, соціальний і екологічний розвиток у сільській місцевості

Джерело: складено авторами.

Отже, одержана логічна модель розвитку кооперації унаочнює інституційно важливе значення кооперативів у підвищенні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств у контексті забезпечення сталого розвитку в сільській місцевості.

ВИСНОВКИ. Визначено роль і поглиблення концепту засад розвитку кооперації у формуванні соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств. Аналіз стану сільських домогосподарств України у довоєнний період дав змогу узагальнити, що сільські домогосподарства становлять третину всіх домогосподарств України (у 2021 р. – 32,24 %) і цей показник має спадний тренд, оскільки середній розмір сільських домогосподарств протягом 2020-2021 рр. не сприяє простому відтворенню населення. За останні п'ять років лише 20 % сільських домогосподарств були забезпечені якою-небудь технікою. Рівень освіченості серед сільського населення за часткою осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою нижчий порівняно з міським населенням. Тобто довоєнний стан сільських домогосподарств України характеризується низькими показниками соціально-економічного розвитку. Згідно з опитуваннями міжнародних організацій сільські домогосподарства скоротили або зупинили сільськогосподарське виробництво через війну. Тобто воєнний та повоєнний періоди функціонування сільських домогосподарств будуть характеризуватися падінням рівня життя сільського населення. Шляхом побудови логічної моделі доведено, що в таких кризових умовах кооперацію слід розглядати як інструмент консолідації можливостей окремих сільських домогосподарств з метою підвищення їхнього соціально-економічного добробуту в контексті забезпечення сталого розвитку в сільській місцевості. Аналіз бізнес-проектів зі створення сільськогосподарських кооперативів, що стали фіналістами національного проекту "Неймовірні села України" у 2022 р., вказує на те, що подальші дослідження варто проводити в напрямі залучення фінансування для реалізації діяльності кооперативів у сільській місцевості як за допомогою традиційних інструментів (кредити, гранти тощо), так і за допомогою новітніх інструментів із цільовим впливом на сталий економічний, соціальний і екологічний розвиток (соціальні, зелені, стійкі облигації). А тому ефект щодо підвищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств буде подвійним: як при об'єднанні в кооператив (організаційний), так і при залученні фінансування від облигацій з цільовим призначенням (економічний).

ДИСКУСІЯ. Як було зазначено, стан механізації сільських домогосподарств все ще залишається на низькому рівні, що пояснюється дорогою вартістю сільськогосподарської техніки, яка використовується протягом досить короткого проміжку часу на рік. Аналіз бізнес-проектів зі створення сільськогосподарських кооперативів, що стали фіналістами національного проекту "Неймовірні села України" у 2022 р. показав, що придбання різноманітного обладнання (для охолодження молока, сироваріння, міні-пекарня тощо) доцільно купувати саме при об'єднанні в кооператив, оскільки в такий спосіб розширюються можливості фінансування, яке може здійснюватися за рахунок внесків членів кооперативу, бюджетних коштів об'єднаної територіальної громади, грантового фінансування тощо. Ціком реалізм є залучення кредитних ресурсів у банку саме сільськогосподарському кооперативу, ніж окремому домогосподарству, оскільки інституційно-організаційний статус кооперативу викликає більше довіри порівняно з сільським домогосподарством. Усе зазначене вказує на актуальність поглиблення подальших досліджень щодо залучення фінансування для провадження діяльності кооперативів у сільській місцевості. У контексті реалізації концепції сталого розвитку не менш важлива активізація фінансування бізнес-проектів зі створення кооперативів або бізнес-проектів існуючих кооперативів за рахунок випуску зелених, соціальних і стійких облигацій різноманітними організаціями (фінансові і нефінансові корпорації, органи місцевого самоврядування, супранаціональні організації та ін.). Особливістю згаданих інструментів фінансування є наявність від такого фінансування впливу на економічний, соціальний і екологічний розвиток. В Європі кооперація вийшла на високий рівень соціалізації результату взаємодії засновників кооперативних формувань, адже на агропродовольчому ринку на селі набули поширення соціальні кооперативи, які особливо на місцевому рівні, сприяють досягненню стійкості агропродовольчих ланцюгів і впровадженню засад сталого розвитку, підвищенню рівня соціальної відповідальності. На цей аспект досвіду слід звернути увагу і регуляторно запроваджувати його за рахунок сприяння з боку держави, адже такого роду практики сприятимуть, у тому числі, збереженню села як особливого середовища життя і господарювання. Загалом кооперація набуває респектабельного для сучасної сільськогосподарської практики змісту, адже постає дієвим інституційним чинником консолідації підприємницьких зусиль для синергії у забезпечення економічного виживання малих виробників, під-

вищення соціально-економічного добробуту сільських домогосподарств.

Подяки. Автори висловлюють подяку за плідну дискусію учасникам XIV Міжнародної науково-практичної конференції "Стійкість бізнесу і добробут домогосподарств: фінансові та соціальні аспекти" (DIR' 2022).

Список використаних джерел

1. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. Київ: Наук. думка, 1994.
2. Бородаєвський С. В. Історія кооперації. Центр учбової літератури, 2019.
3. Нестуля О. О., Аліман М. В. Теорія кооперації Бориса Мартуса. ПУЕТ, 2019.
4. Губеня Ю. Е. Кооперація власників особистих селянських господарств: ескіз і емпірична модель на основі приватної ініціативи // Кооперативні читання, 2019. С. 27–31.
5. Яке майбутнє сільськогосподарських кооперативів? : кол. монографія / за ред. В. Зіновчук. Поліський національний університет, 2022.
6. Спільна діяльність малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції як проста форма кооперації (у формі договору простого товариства): методичні рекомендації / Лупенко Ю. О., Малік М. Й, Шпикуляк О. Г. та ін. ННЦ "ІАЕ", 2022.
7. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія. ННЦ "ІАЕ", 2019.
8. Пантелеймоненко А. Про дискусійність позитивного впливу демуталізації на процес реформування кооперативного сектору економіки // Вісті ЦССТУ. Діловий випуск, 2012. № 11. С. 5–8.
9. Грішнова О. А., Міщук Г. Ю. та Олійник О. О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків : монографія. НУВГП, 2014.
10. Звонар В. П. Формування та реалізація соціальної відповідальності в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, 2018.
11. Корнецький А. О. та Нагаївська Д. Ю. Соціальне підприємництво і соціальна відповідальність бізнесу: визначення, критерії та регулювання // Причорноморські економічні студії, 2016. № 11. С. 204–208.
12. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки України : монографія. Дизайн і поліграфія.

13. Mair J., Robinson J. and Hockerts K. Social Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, 2006.
14. Свинчук А. А. Гармонізація цілей діяльності соціального підприємства // Бізнесінформ, 2016. № 1. С. 195–200.
15. Близнюк В. В. Добробут. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-22384>.
16. Кізима Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку // Вісн. ТНЕУ, 2008. № 3. С. 22–36.
17. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості у 2021 р. // Держстат, 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/gender/gender_dok/2021/sg/OHDGSM_2021.xlsx.
18. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 р. Держстат, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf.
19. Неймовірні села України. Проекти розвитку сільських територій // Агропортал, 2022. URL: <https://agroportal.ua/project/neymovirni-sela-ukrajini>.
20. Вишневська О. М., Бобровська Н. В. Еколого-орієнтований підхід у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектора // Економіст, 2013. № 6. С. 46–48.
21. Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey // FAO, 2022. URL: <https://www.fao.org/3/cc3311en/cc3311en.pdf>.
22. Maslow A. H. A theory of human motivation // Psychological Review, 1943. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
23. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби // Ліра-Закон, 2021. URL: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pidprinitstvo-yak-vidpovd-susplstva-na-sotsaln-potrebi.
24. Шолойко А. С. Соціальні облигації як інструмент забезпечення добробуту домогосподарств : мат-ли XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1-2 груд. 2022) // Грудневі читання "Стійкість бізнесу і добробут домогосподарств: фінансові та соціальні аспекти", 2022. № 14. С. 109–111.

Received: 29/12/2022

1st Revision: 13/02/2023

Accepted: 28/03/2023

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project.

O. Shpykuliak, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dr. Sci. (Econ.), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-5257-5517

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy", Kyiv, Ukraine,

A. Sholoiko, Dr. Sci. (Econ.), Associate Prof.

ORCID ID: 0000-0003-1239-4281,

V. Yukhimenko, PnD (Econ.), Assist.

ORCID ID: 0000-0001-8705-0454

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF COOPERATION IN THE FORMATION OF SOCIAL AND ECONOMIC WELL-BEING OF RURAL HOUSEHOLDS: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL DISCOURSE

Under crisis, the promotion of initiatives to create cooperatives in rural areas is especially relevant for improving the social and economic well-being of rural households. The purpose of the article is to conceptualize the importance of cooperation in increasing the socio-economic well-being of rural households. Data from the State Statistics Service of Ukraine were used to analyze the main indicators of the socio-economic development of rural households in the pre-war period. Initiatives to create cooperatives in rural areas are studied based on the data of the National Project "Incredible Villages of Ukraine" in 2022. The monographic approach and the construction of a logical model were used to deepen the importance of cooperation in increasing the socio-economic well-being of rural households in the context of ensuring sustainable development in rural areas. It was found that the pre-war state of rural households in Ukraine is characterized by low indicators of socio-economic development. Accordingly, the war and post-war periods of the functioning of rural households will be characterized by a drop in the standard of living of the rural population. It is proposed to consider cooperation as a tool for consolidating the capabilities of rural households in order to increase their social and economic well-being. The analysis of business projects for the creation of agricultural cooperatives indicated that further research should be conducted in the direction of attracting financing for the performance of the activities of cooperatives in rural areas both with the help of traditional tools (loans, grants, etc.) and with the help of the latest tools with a targeted impact on sustainable economic, social and environmental development (social, green, sustainable bonds). Accordingly, the effect of increasing the socio-economic well-being of rural households will be twofold: both when joining a cooperative (organizational) and when attracting financing from bonds with a specific purpose (economic).

Keywords: living standards; business projects; rural areas; sustainable development; impact funding.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Tugan-Baranovskyi, M. I. (1994). *Politychna ekonomii: kurs populiarnyi*. Naukova dumka (in Ukr.).
2. Boroadaievskiy, S. V. (2019). *Istoriia kooperatsii, Tsentri uchbovoi literatury* (in Ukr.).
3. Nestulja, O. O. (2019). *Teoriia kooperatsii Borysa Martusa, PUET* (in Ukr.).
4. Hubenia, Yu. E. (2019). *Kooperatsiia vlasnykiv osobystykh selianskykh hospodarstv: eskiz i empyrka modeli na osnovi pryvatnoi initsiatyvy. Kooperatyvni chytannia*, 27–31 (in Ukr.).
5. Zinovchuka, V. (2022). *Yake maibutnie silskohospodarskykh kooperatyviv?: kol. monohrafiia, Poliskyi natsionalnyi universytet* (in Ukr.).
6. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Y., Shpykuliak, O. H. (2022). *Spilna diialnist malych ta serednykh vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii yak проста форма кооперації (u formi dohovoru prostoho tovarystva): metodychni rekomendatsii, NNTs IAE* (in Ukr.).
7. Malik, M. Y., Shpykuliak, O. H., Mamchur, V. A. (2019). *Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v aharnomu sektori ekonomiky: monohrafiia, NNTs IAE* (in Ukr.).

8. Panteleimonenka, A. (2012). Pro diskusiiinist pozytyvnogo vplyvu demutualizatsii na protses reformuvannia kooperatyvnogo sektoru ekonomiky. *Visti TsSSTU. Dilovyi vypusk*, 11, 5–8 (in Ukr.).
9. Hrishnova, O. A., Mishchuk, H. Yu., Oliinyk, O. O. (2014). Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuвання ryzykiv: monohrafiia, NUVHP (in Ukr.).
10. Zvonar, V. P. (2018). Formuvannia ta realizatsiia sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini: avtoref. dys. d-ra ekon. nauk: 08.00.07, Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NANU (in Ukr.).
11. Kornetskyi, A. O., Nahaivska, D. Yu. (2016). Social entrepreneurship and social responsibility of business: definitions, criteria and regulation. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 11, 204–208 (in Ukr.).
12. Lunkina, T. I. (2018). Sotsialna vidpovidalnist v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy: monohrafiia, Dyzzain i polihrafiia (in Ukr.).
13. Mair, J., Robinson, J. and Hockerts, K. (2006). *Social Entrepreneurship*, Palgrave Macmillan.
14. Svyinchuk, A. A. (2016). Harmonizatsiia tsilei diialnosti sotsialnoho pidpriemstva. *Biznesinform*, 1, pp. 195–200.
15. Blyzniuk, V. V. (2008). Dobrobut – Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-22384>.
16. Kizyma, T. (2008). Domohospodarstvo yak element ekonomichnoi systemy: sutnist, evoliutsiia ta funktsii v umovakh rynku. *Visnyk TNEU*, 3, 22–36.
17. Ukrstat.gov.ua. (2022). Osnovni silskohospodarski kharakterystyky domohospodarstv u silskii mistseivosti u 2021. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/gender/gender_dok/2021/sg/OHDGSM_2021.xlsx.
18. Ukrstat.gov.ua. (2022). Social and Demographic Characteristics of Households of Ukraine (according to sample survey results) Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf.
19. AgroPortal.ua. (2022). Neimovirni sela Ukrainy. Proiekt rozvytku silskykh terytorii. Retrieved from: <https://agroportal.ua/project/neymovirni-sela-ukrajini>.
20. Vyshnevskaya, O. M. and Bobrovska, N. V. (2013). Ekologo-orientovanyi pidkhid u zabezpechenni staloho rozvytku ahrarnoho sektora. *Ekonomist*, 6, 46–48.
21. FAO (2022). Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine Findings of a nation-wide rural household survey. Retrieved from: <https://www.fao.org/3/cc3311en/cc3311en.pdf>.
22. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*. Retrieved from: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
23. Biz.ligazakon.net. (2021). Sotsialne pidpriemnytstvo yak vidpovid suspilstva na sotsialni potreby. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsialne-pdprimnytstvo-yak-vidpovid-suspilstva-na-sotsialn-potrebi.
24. Sholoiko, A. S. (2022). Sotsialni oblihasii yak instrument zabezpechennia dobrobutu domohospodarstv. *December Readings "Business Sustainability and households well-being: financial and social aspects"*. Conference Proceedings (Kyiv, December 1-2, 2022), 14, 109–111 (in Ukr.).